

Fenomenoloogia teke ja uuemad suunad. Saateks fenomenoloogia ja kirjanduse erinumbrile

Karin Kustassoo, Jaanus Sooväli

Võtmesõnad: psühholoogia, fenomenoloogia, Edmund Husserl, meetod, fenomenoloogia Eestis

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v27i34.24686>

Sõna *fenomenoloogia* pärineb kreeka sõnadest *φαινόμενον*, mis tähendab 'seda, mis ilmneb, mis ennast näitab', ning *λόγος* 'sõna, mõistus, mõistuslik kõne'. Fenomeni ja fenomenoloogia mõisteid uusaegses filosoofias kasutas juba Immanuel Kant, kes vastandas *fenomeni* kui millegi empiirilisel tajutava *noumenon*'ile, mida ei ole võimalik empiirilisel teada. Fenomenoloogia mõiste pärineb tõenäoliselt luteri pastorilt Friedrich Oetingerilt, kes 18. sajandi esimesel poolel kasutas ladina sõna *phenomenologia*. Kant ise võttis selle mõiste aga tõenäoliselt Šveitsi matemaatikult J. H. Lambertilt, kellega ta pidas kirjavahetust. Laiemas käibesse läks fenomenoloogia Georg Wilhelm Friedrich Hegeli ühe peateosega „Vaimu fenomenoloogiast“, kuid hilisema fenomenoloogia kui filosoofilise koolkonnaga on sel siiski pigem võrdlemisi vähe pistmist. Edmund Husserl, keda õigusega peetakse fenomenoloogia väljaarendajaks, oli rohkem mõjutatud Kanti, Franz Brentano (kes samuti kasutas seda mõistet) ning René Descartes'i mõtlemisest.

Kõneldes tänapäeval fenomenoloogiast filosoofias, ongi tavaks rääkida fenomenoloogiast kahes tähenduses. Ühelt poolt on tegu liikumisega filosoofia ajaloos, mille rajajaks on Edmund Husserl ja mida arendasid edasi tema õpilased või lihtsalt tema mõtlemisest mõjutatud. Tuntuimad neist on ehk Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Martin Heidegger, Edith Stein, Roman Ingarden, Max Scheler, Emmanuel Levinas, Jan Patočka jt. Teisalt kõneldakse fenomenoloogiast kui ühest distsiplinaarsest valdkonnast filosoofias. Filosoofia distsipliinina tegeleb fenomenoloogia peamiselt teaduse või kogemuse struktuuride uurimisega – tihtipeale nii, nagu need on antud esimese isiku perspektiivist –, kuid seejuures läheb mõistagi ka see tagasi Husserli suurejoonelisele fenomenoloogilisele projektile. Käesolevas erinumbris on viis artiklit, mis avavad Husserli fenomenoloogia eri tahke, kuid siinkohal tuleks eraldi rõhutada ta psühholoogismi-kriitikat, mis on mingis mõttes kogu tema fenomenoloogia alus. Psühholoogia on Husserli sõnul relativismi üks vorme ning fenomenoloogia ongi suunatud relativismi vastu.

Seoses eriteaduste jõulise arenemisega oli filosoofia 19. sajandi lõpuks jõudnud teatud identiteedikriisi, sest teadused hakkasid üle võtma valdkondi, mis varem kuu-

Husserli „Loogilised uurimused“ ilmus 1900–1901; mõned kuud varem, ehkki samuti ilmumisaastaga 1900, nägi ilmavalgust Sigmund Freudi „Unenägude tõlgendamine“, avades inimteadvuse uuringutes täiesti uue suuna, mida olid juba ette valmistanud ka mitmed teised mõtlejad, eelkõige Arthur Schopenhauer ning Friedrich Nietzsche. Kuigi ka Freud mõistis ennast veel eelkõige range teadlasena loodusteaduste mõttes, on freudiaanlik teadvus- ja alateadvuskäsitus Husserli fenomenoloogia suhtes olemuslikult võõras. Ka hilisemad fenomenoloogid üldjuhul ei jaga Husserli fenomenoloogia tunnetusteoreetilisi lähtekohti, kuid on seejuures mõjutatud ta konkreetsetest teadvusanalüüsist. Sellises kirjus ajaloolises situatsioonis võtab 20. sajandi Husserli järgne fenomenoloogia väga erinevaid vorme, tuginedes osaliselt mõistagi Husserlile endale, kuid samas ka tema suhtes heterogeensetele autoritele, nagu Kierkegaard, Nietzsche, Sigmund Freud ning paljud teised.

Nii nagu fenomenoloogia on 20. sajandi algusest alates liikunud erisugustes temaatilistes sfäärides, nii ulatub fenomenoloogia mõju ka tänapäeval väga erilaadsetesse uurimisaladesse.³ On kerkinud mitmesuguseid fenomenoloogia harusid, nagu nt fenomenoloogiline sotsioloogia (Alfred Schutz) ja psühholoogia (Medard Boss), post-fenomenoloogia (Don Ihde), analüütiline fenomenoloogia (Alva Noë), materialistlik fenomenoloogia (Manuel DeLanda), lingvistiline fenomenoloogia (John L. Austin), praktika fenomenoloogia haridusuuringutes (Max van Manen), ökofenomenoloogia (David Wood), teatrifenomenoloogia (Bert O. States), kirjandusfenomenoloogia (Maurice Natanson) jne. Seejuures mõistetakse fenomenoloogiat sageli ka kui lihtsalt ühte uurimismeetodit teiste seas ning kvalitatiivse uurimismeetodina on see hakanud ühel või teisel kujul (nt kirjeldav ja hermeneutiline fenomenoloogiline meetod) levima eri uurimisvaldkondades.⁴

Fenomenoloogia eri suundade puhul viidatakse enamasti tagasi traditsiooni klassikutele. Kuid tänapäeval on kohati tekkinud ka lünk või isegi lõhe fenomenoloogia nime all viljeldavate uurimissfääride ja klassikute vahele.⁵ Näiteks Dan Zahavi arvab: „Iga meetod, protseduur või lähenemisviis, mis peaks väärima *fenomenoloogia* nime-tust, peab olema tuttav fenomenoloogilise teooriaga. See on paratamatult vajalik nõue“ (Zahavi 2019b, 137). Oma vaatepunkti fenomenoloogilisest teooriast kirjeldab ta teoses „Fenomenoloogia: põhialused“ („Phenomenology: the Basics“, 2019), osutades

3 Ajastukohast probleemistikku silmas pidades märkigem siinkohal, et peatselt on ilmumas kogumik „Digiajastu fenomenoloogiad“ (vt Cavallaro ja Warren 2025).

4 Fenomenoloogia kui kvalitatiivse uurimismeetodi kasutamise kohta sotsiaalteadustes vt eesti keeles nt Õunapuu 2014 ja Strömpl 2020.

5 On edasiarendusi, mis püüdlevad tagasi allikate poole, ent ka neid, mis ei ole enam traditsioonist teadlikud. Mil määral traditsioonist irdumine võib problemaatiliseks osutuda, on näidanud näiteks Dan Zahavi oma kirjutistes, milles ta osutab Max van Manen'i edasiarenduste puudujääkidele, tehes seda just fenomenoloogilise filosoofia traditsioonist lähtuvalt (vt nt Zahavi 2019a; 2019b; 2020).

vaatepunkti muutustele, mis fenomenoloogias aset leiavad. Fenomenoloogilises filosoofias asendub geomeetriline ruum pragmaatilisega, objektiivselt vaadeldud keha asemel kõneldakse ihulisest kogemusest, intersubjektiivsust puudutavates küsimustes on teistega kaas-olu juba alati eeldatud. Ja vast keskseimalt: fenomenoloogias kuuluvad ise, maailm ja teine triaadina otsustavalt kokku. Võib seega öelda, et fenomenoloogiline perspektiiv toob kaasa fookuse muutuse. Uuemale fenomenoloogilisele traditsioonile toetuv uurimine lähtub inimesest, kes ennekõike alati juba on maailmas, selles askeldava (mitte üksnes vaatleva, vaid asjadega läbikäiva), ihulise, sotsiaalse ning ajaloolise olendina.

Üks keskseid fenomenoloogilise lähenemise tunnusjooni on eemaldumine juba ette eeldatud kontseptuaalsetest süsteemidest ning eelhoiakutest ja keskendumine nähtusele endale, nii nagu see ennast kogemuses näitab. Fenomenoloogilise vaatepunkti eripära tuleb hästi ilmsiks, kui kõrvutada seda niisuguste lähenemistega, mis eeldavad mingit teoreetilist või ka lihtsalt sissejuurdunud ning harjumuspärast raamistikku. Fenomenoloogia juhib tähelepanu eelhoiakutele ja harjumustele, nõuab nende märkamist ning avamist ja seejärel uuesti fenomeni järele küsimist. Kuidas me maailmas oleme ja toimime? Kuidas me midagi kogeme enne, kui selle kogemuse mingisse teoreetilisse raamistikku asetame? Mida see endaga kaasa toob, kui käsitleme mistahes küsimust konkreetse inimese vaatepunktist, kes elab oma igapäevast elu tähenduslikus maailmas? Et esile tuua fookuse muutus, mida fenomenoloogia pakub, osutame järgnevalt kolmele uurimusele, mis kõik avavad kehtivat raamistikku ja pakuvad sellele ühel või teisel viisil alternatiivset vaadet, toetudes fenomenoloogilisele lähenemisele: Annemarie Mol'i, Louise du Toit' ja Robert Rosenbergeri käsitlustele.

Mol analüüsib oma teoses „Hoole loogika: tervis ja patsiendi valiku probleem“ („The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice“)⁶ haigusega toimetulemist diabeetikute näitel, vastandades seejuures kahte lähenemisviisi: hoole või hoolduse loogika (*the logic of care*) ja valiku loogika. Ta küsimus on lihtne: mida kujutab endast hea hooldus (*good care*); tema väitel ei pea paika levinud ja populaarne arvamus, et see peaks põhinema „patsiendi valikul“. Kõrvutades vaate, mis lähtub patsiendist, kellelt eeldatakse üksnes mõistlikke valikuid,⁷ lähenemisega, mis käsitleb pat-

6 Annemarie Mol'i puhul on tegu näitega uurijast, kes ei määratle oma tööd fenomenoloogiliseks. Pigem nimetab ta oma töid „empiiriliseks filosoofiaks“ ja „etnograafiliseks uurimuseks“ (Mol 2002, 1, 7). Küll aga võib tema töid lugeda fenomenoloogiliselt informeeritusk, nt viitab ta seoses „hoolega, millest ta hakkab rääkima“ (Mol 2008, 5) heideggerlikule hoole (*Sorge*) mõistele (samas, 100, märkus 10). Kõne all olevas teoses enda meetodit määratledes nimetab Mol (2008, ptk 1) oma lähenemisviisi etnograafiliseks ning lausub oma meetodeid kirjeldades „[...] lisaks filosoofiale toetumisele olen laenanud ka sotsiaalteadustest: olen teinud välitöid“ (samas, 8).

7 Valiku loogikat kokkuvõtvalt lausub Mol (2008, 92): „Valiku loogika on liikunud tervishoidu, tuues kaasa (või olles kaasa toodud) teadliku nõusoleku vormid, kohtuvaidlused, patsientidele suunatud reklaamid ja loosungi „See on teie enda valik““.

sienti kellenagi, kes on alati juba maailmas ja sellest haaratud ning osaleb selles ihuliselt kroonilise haigena kuni elupäevade lõpuni (Mol 2008, 93–94), järeldab Mol, „et hea hool ei seisne hästi argumenteeritud individuaalsete valikute tegemises, vaid see on miski, mis kasvab välja koostööl põhinevatest ja jätkuvatest katsetest häälestada teadmised ja tehnoloogiad haigetele kehadele [*diseased bodies*] ja keerulistele eludele vastavaks“ (Mol 2008, i).

Indiviidi sotsiaalse ja ihulise maailmasolu arvessevõtmist nõuab ka Louise du Toit, kes teoses „Vägistamise filosoofiline uurimus: naiseliku mina loomine ja lammutamine“ („A Philosophical Investigation of Rape: the Making and Unmaking of the Feminine Self“) uurib vägistamist Lõuna-Aafrika Vabariigi kontekstis, asetades selle laiemasse sümboolsesse süsteemi⁸ ning keskendudes ennekõike selle tähendusele vägistatud naise⁹ maailmas. Läbi fenomenoloogilise analüüsi tahab ta tõdeda, et vägistamine oli, see juhtus, sellel on tähendus ja tagajärjed vägistatu kogu elule ja tähendusväljale.

Vaadates tagasi vägistamise mõiste ajaloolisele taustale, osutab du Toit (2009, pkt 2) esmalt, et esialgu on vägistamise puhul tegu olnud omandikuriteoga, ning väidab seejärel, et n-õ praegune peavoolu vägistamiseseadus on teatavates aspektides sellesse omandimudelisse kinni jäänud.¹⁰ Du Toit' väite kohaselt peegeldab seadusandlus seksuaalse subjektiivsuse (seksuaalseks subjektiks olemise) võrdsustamist seksuaalse omandi (keha) omamisega ja markeerib, et selle arusaama sees taandub vägistamine varavastaseks kuriteoks (sellega on rikutud kannatanu õiguspärasest omandiõigust tema kehale kui seksuaalsele varale) ning vägistamisega kaasnev tohutu kahju läheb kaduma. Kujunenud väärnimõistmises jäädakse du Toit' sõnul kurdiks kannatanute kaebustele ja vägistamise põhikahju – et tegu on „ohvri isesuse [*selfhood*] hävitamise kõige raskema vormiga“ (samas, 43) – jääb teadvustamata. Fenomenoloogilise lugemisega soovib ta aga just seda varjule jäävat kahju esile tuua. Kõne all oleva kahju avab ta fenomenoloogilise triaadi „ise – teine/teised – maailm“ kaudu ehk

8 Du Toit analüüsib oma teoses vägistamist patriarhaalse sümboolse korra raamistikus. Ta lausub: „[. . .] minu väide on, et vägistamist tuleks mõista laiemas sümboolses süsteemis, milles see toimib, aga ka, mis kõige tähtsam, selle süsteemi vastu, ja et sellest, mis vägistamises tegelikult sümboolsel tasandil toimub, saab süsteemi omakorda korralikult valgustada ainult fenomenoloogilise süvauurimise kaudu“ (Du Toit 2008, 5).

9 Uurimuse piiramisele üksnes naiste vägistamisega ja selle problemaatilisusele on teose autori poolt osutatud (du Toit 2008, 2).

10 Du Toit keskendub oma analüüsis 2007. aastani Lõuna-Aafrika Vabariigis kehtinud vägistamiseseadustikule, mis kõlab: „Mees paneb toime vägistamise, kui ta astub vahekorda naisega; jõuga või jõuga ähvardades; vastu tema tahtmist ja ilma tema nõusolekuta“ (du Toit 2008, 37). Du Toit väitel peegeldab see praeguse aja peavoolu vägistamiseseadust. Ta lähtub oma argumentatsioonis seaduse keskendatusest kannatanu tahtele ja nõusolekule (vrd nt Eesti Karistuseseadustik §141) ning seadusandluses leiduvale dihhotoomiale „lihtne“ ja „raskendatud“ vägistamine (märka ka Eesti Karistuseseadustik §141 alapunkt 2). Probleemipüstituse näitena võib kaaluda 2024. aastal käimasolevat kohtuasja Prantsusmaal, mille keskmes on proua Gisèle Pelicot ning milles 50 meest süüdistatakse toimuvast täielikus teadmatu- ses oleva ning teadvuseta proua Pelicot' vägistamises tema abikaasa loal ligi kümne aasta jooksul.

siis analüüsib vägistamise mõju seoses kannatanu ise-tundega (selle kaotusega), teis(t)e ja maailmaga (ehk kodutusega). Fenomenoloogilises vaates fookus muutub ehk nagu du Toit ütleb: „Siin pakutav fenomenoloogiline lugemine võimaldab näha, kuidas vägistamine ei ole varavastane kuritegu, vaid pigem (kogetud kui) rünnak ise-endaks ja subjektiks olemise tingimuste vastu maailmas“ (sammas, 6). Oma töödes toetuvad nii Mol kui du Toit isikute kogemustele, kes enda läbielatu kohta tunnistusi annavad. Inimeste kogemuse esmasus on esil ka Robert Rosenbergeri analüüsis, kuigi tema uurimus ei toetu tunnistustele.

Rosenberger, kes on käesolevaski kogumikus käsitlemist leidva postfenomenoloogia üks keskseid uurijaid, käsitleb teoses „Kalgid objektid: disain kodutute vastu“ („Callous Objects: Design against the Homeless“) avalikus ruumis leiduvate asjade tähendust. Ta näitab, kuidas pinkide, prügikastide ja muude linnaruumis leiduvate objektide kujunduse tagant tuleb esile poliitiline agenda. Pink ei ole pelgalt ese, moraalselt neutraalne objekt, vaid tähenduslik vahend – postfenomenoloogilises keeles: see on tehnika meie maailmakogemuse vahendajana. Kogeme konkreetset pinki teatud kasutusviise võimaldavana, aga ka teisi kasutusviise, vahest ehk oodatavalt kasutuspäraseidki piiravana – kogeme pinki kui miskit meie jaoks või meie vastu. Postfenomenoloogilise filosoofia najal näitab Rosenberger (2017), kuidas disainivõtteid, mis n-ö sulgevad võimalikke kasutusviise (vahekäetoed pinkidel, prügikastide katused jne), kasutatakse avalikus ruumis kodutusega võitlemiseks. Nii näiteks võib avalike prügikastide kujunduses märgata elemente, mis ei teeni üksnes silmailu või vihmarvarju eesmärki, vaid sulgevad ka prügikastide sisu inimeste jaoks, kes võiksid nendes heidetud taara potentsiaalselt taaskasutusse viia. Samuti võimaldab teatud viisil disainitud (näiteks vahekäetugedega varustatud) pargipink muuta sellel pikemaajalise puhkamise võimatuks või ääretult ebameeldivaks. Vaadelgem kas või Tammsaare pargi pinke Tallinnas, mis 2018. aastal uue kuju said, või mistahes Eesti suurema linna bussijaama istmeridasid, mis kõik koosnevad üksikutest elementidest. Kodutu, kes varjualust otsib, ei ole siia oodatud. Nii nagu ei ole noored oodatud kogunema kaubamajadesse, kus klassikalist muusikat kasutatakse tõrjevahendina. Mida fenomenoloogiline vaatlus siinkohal saavutab, on tähelepanu pööramine „igapäevasesse maailma sisseehitatud kalkusele ja ebaõiglusele“ (Rosenberger 2017, xiii).

Tänapäeva fenomenoloogiast mõjutatud uurimus mõistab ja osutab, et teoreetiline inimene jääb praktilises maailmas teoorialahtrite vahele kinni. Fenomenoloogia aitab näha, et vägistatud naine on rohkem kui õigussüsteemis määratletud omand või kahjustatud ese. Fenomenoloogilise lähenemisega kombineeritud analüüsi abil saab esile toodud patsiendi eluolu mitmetahulisus, mis ei mahu alati ettemääratud lahtritesse ning mille arvessevõtmine aitab kaasa inimese paranemisele või vähemalt heaolule kroonilise haigusega elades. Fenomenoloogiline vaatlus osutab, et pink ei ole

tumm ese, vaid miski, mis räägib kaasa meie igapäevakogemuses ja osutab avalikus ruumis läbiviidavale poliitilisele kavale.

Ka Eestis pole fenomenoloogia olnud tundmatu. Fenomenoloogilise filosoofia käsitlemist leiab siin juba 20. sajandi algupoolel, mil Loomingus avaldatakse fenomenoloogiat tutvustavaid artikleid. Nii näiteks annab Johannes Semper (1924) ülevaate Berliinis toimunud esteetika ja kunstiteaduse kongressist, kus nii mõneski ettekandes avati ja ka kritiseeriti fenomenoloogia seisukohti. Samuti avaldab Alfred Koort (1933) Saksamaa eksistentsialiste tutvustades käsitluse Heideggerist ja seejärel Husserlist tema surma puhul (Koort 1938), nimetades viimast 20. sajandi üheks tähtsaimaks filosoofiks.

Süsteemaatilisemalt hakatakse Eestis fenomenoloogiaga tegelema 1970. aastatel, mil Ülo Matjus hakkas uurima Roman Ingardeni ning Edmundi Husserli filosoofiat. 1975. aastal kaitses ta Riias kandidaadiväitekirja „Intentsionaalsuse probleem Roman Ingardeni fenomenoloogias“, milles vaatleb fenomenoloogilist lähenemist eelkõige kunstiteostele. 1980. aastatel hakkab Matjuse tähelepanu aga üha enam keskenduma Martin Heideggeri filosoofiale, mille mõju tema mõtlemisele ning uurimistegevusele on raske üle hinnata. Selles suunas saatis ja mõjutas teda ka ta legendaarne pikaegne kolleeg ja sõber Tõnu Luik. Oma tegevusaastate jooksul Tartu Ülikoolis pidasid mõlemad mitmeid loengu- ja seminarikursusi Martin Heideggeri filosoofiast, Matjus lisaks veel ka Husserli mõtlemisest. Hea ülevaate Matjuse tegevusest fenomenoloogina annab käesolevas erinumbris Pille Tekku artikkel. Et fenomenoloogia on ka tänapäeva Eestis hea tervise juures, nähtub selle erinumbri artiklitevalimikust, mille lühitutvustuste juurde nüüd suundumegi.

Juhan Hellerma ja Karin Kustassoo keskenduvad oma artiklis „Kuidas ennastnäitav nähtavale tuua? Husserl ja Heidegger fenomenoloogia alustest“ fenomenoloogilise filosoofia alguses seisva kahe suurkuju, Edmund Husserli ja Martin Heideggeri fenomenoloogia-käsitlustele. Artiklis selgitatakse, mida kujutab endast nende mõtlemises fenomen ja kuidas nad tõlgendasid fenomenoloogilist meetodit, mis peabki lähtuma fenomenist ja muutma selle kirjeldamiseks ja uurimiseks ligipääsetavaks.

Husserli ja Heideggeriga jätkab Tõnu Viik, kes oma artiklis „Filosoofilise mõtlemise keelesõltuvusest fenomenoloogilises vaates“ analüüsib enesereflektiivselt filosoofilist mõtlemist. Kasutades peamiselt Husserli, kuid osaliselt ka Heideggeri fenomenoloogia mõistelisi eristusi, toob autor välja filosoofilise mõtlemise eripära ning jõuab tõdemusele, et filosoofiline mõtlemine sõltub olemuslikult keelest – keeleteadvuse võimest tajuda asjade ja nähtuste empiirilisel tajumatuid omadusi.

Husserl ja keel on kesksed ka Jaanus Sooväli kirjutises „Teadvuse dekonstruktsioon: Husserli fenomenoloogia Nietzsche ja Derrida vahel“. Sooväli uurib, mil viisil

Husserli fenomenoloogia suhestub kahe suure õõnestaja Friedrich Nietzsche ning Jacques Derrida filosoofiatesse. Täpsemalt öeldes vaatleb autor nende kolme mõtleja teatud tekstiosade lähilugemise kaudu, kuidas Nietzsche ja Derrida dekonstrueerivad husserliku enesekohaloleva, eneseteadliku teadvuse kui (enese)teadmise tõsikindluse aluse. Kui Husserli mõtlemine püüab puhastada teadvust kõigest välisest, et muuta võimalikuks tähenduse puhas kohalolu, siis nii Nietzsche kui Derrida näitavad, et teatud välisus ja „materiaalsus“ pole mitte üksnes teadvusse alati kaasa haaratud, vaid koguni konstitueerivad teadvuse kui sellise.

Fenomenoloogia suurkujude mõtlemisest tõukub ka Leo Luksi artikkel „Ontoloogilise diferentsi kogemine negatiivsusega“. Fenomenoloogilise analüüsi katse, sedapuhku on rohkem esiplaanil Martin Heideggeri fenomenoloogia. Luks arutleb selle üle, kuidas on võimalik tajuda ontoloogilist diferentsi ehk oleva suhtes täiesti teist. Autor näitab, et selline kogemus saab võimalikuks negatiivsuse, ei-miski kogemises, mida ta mõistab tavapärase sujuva kogemuse ning tähenduslikkuse intensiivse luhtumisena.

Regina-Nino Mion aga võtab artiklis „Passiivne süntees kultuurifenomenoloogias“ vaatluse alla Tõnu Viigi kultuurifenomenoloogia. Artiklis arutleb Mion Edmund Husserli filosoofiast lähtuvalt kultuurifenomenoloogia kui meetodi üle. Ta leiab, et Viigi väljatöötatud kultuurifenomenoloogia põhineb Husserli staatilisel fenomenoloogial ja on sellisena liiga piiratud. Osutades passiivse ja aktiivse sünteesi mõistete olulisusele tähendusloomes, väidab Mion, et tähenduse kujunemise protsesside uurimiseks on sobilikum Husserli hiljem väljatöötatud geneetiline fenomenoloogia.

Kevin Rändi ja Oliver Laas analüüsivad oma artiklis „Käsitsi süvavõltsitud maailm. Postfenomenoloogiline uurimus inimese ja pilditehnika suhte muutustest süvavõltsingute kontekstis“ postfenomenoloogia perspektiivist süvavõltsinguid, keskendudes seejuures pilditehnikale. Artiklis väidetakse, et süvavõltsingud on episteemiliselt kahjulikud, sest õõnestavad usaldust salvestustehnoloogiate vastu. Süvavõltsingud muudavad meie suhet pilditehnikaga nii, et nende mõjul hakkavad meie digisalvestistega seotud normid sarnanema käsitsi tehtud pilte puudutavate normidega. Nende kogemist hakkab iseloomustama sarnane skepsis. Tuginedes esitatud analüüsile, pakuvad töö autorid artiklis välja lahendusi süvavõltsingutest lähtuvate probleemidega tegelemiseks.

Bruno Mölderi artikkel „Rahvapsühholoogia ajalised piirid“ vaatleb kogemust analüütilise vaimufilosoofia raamistikus. Rahvapsühholoogiaks nimetatakse vaimufilosoofias psühholoogilisi mõisteid, mida kasutame igapäevaselt vaimuseisundite omistamiseks ning mille abil seletame nii iseenda kui ka teiste käitumist. Mölder uurib oma artiklis, kas rahvapsühholoogial on ajalised piirid, s.t kas see rakendub või ei

rakendu ülilühikesel ajaskaalal ehk mikroskaalal. Autor osutab eri võimalustele, kuidas käsitleda rahvapsühholoogiat, mikroskaala ja mentaalse omavahelisi seoseid.

Erinumbri teemaartiklitele järgneb vabaartikkel, mis on seekord teatriteaduse valdkonnast. Karl Saks, Hedi-Liis Toome, Anu Sööt ja Ele Viskus kirjutavad artiklis „Kirjeldamisest lavastamiseni. Loovuurimuslik vaade“ Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemias etenduskunstide õppekava lavastaja eriala üliõpilastega läbi viidud loovuurimuslikust projektist, mille eesmärk oli luua ja katsetada kujutlusvõimet käivitavaid ülesandeid. Õppeprotsess põhines kombinatsioonil kunstiajaloo kasutusel olevast ekfraasist ning sotsiaalteadustes kasutatud hõredast ja tihedast kirjeldusest. Hüpootees, et teistest distsipliinidest pärit meetodid annavad üliõpilastele uusi kompositsioonilisi ideid ja võimaldavad neil jõuda oma loomingus uute töövõtteni, leidis projekti käigus tõestust.

Teoriavahenduse rubriigis ilmuv artikkel jätkab vahetult erinumbri teemat. Marko Pajević vaatleb artiklis „Poeetiline mõtlemine, kirjandus ja fenomenoloogia Peter Handke teadvuspoeetika näitel“ kirjanduse ja fenomenoloogia suhteid, rõhutades just keele möödapääsmatut rolli fenomenide tajumisel ning keskendudes seejärel 2019. aasta Nobeli kirjandusauhinna laureadi Peter Handke poeetikale. Handke sugestiivse lühijutu „Spliti saapapuhastaja“ („Der Schuhputzer von Split“) üksikasjaliku analüüsi kaudu tõdeb Pajević, et Handke kirjutamisviisi võib laias laastus õigusega pidada fenomenoloogiliseks. Kirjatükis viitab autor korduvalt ka omaenda poeetilise mõtlemise mõistele, mille ta on põhjalikumalt välja arendanud teoses „Poeetiliselt mõtelda. Nüüd ja kohe“, mis on tõlgitud ka eesti keelde (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023).

Rubriigis „Varia“ annab Pille Tekku ülevaate Tartu Ülikooli filosoofia ajaloo professori Ülo Matjuse (1942–2023) fenomenoloogilisest mõtlemisest ja tegevusest. Ülo Matjus oli Eestis üks esimesi akadeemilisi ja süstemaatilisi fenomenoloogia traditsiooni uurijaid. Artiklis „Ülo Matjus fenomenoloogilise mõtlemise teil“ vaatleb Tekku, kuidas Matjus Nõukogude filosoofilisel maastikul üleüldse fenomenoloogiani jõudis ning mis probleemid teda selles kõige enam huvitasid. Tekku artikkel võtab vaatluse alla ka Matjuse fenomenoloogilised kirjutised, loengud ning ettekanded. Kokkuvõttes on artikkel heas mõttes isiklik – Pille Tekku puutus Matjusega isiklikult kokku, sest oli üks ta viimaseid juhendatavaid magistriõppes.

Rubriigis „Arhiivileid“ kommenteerivad Eduard Parhomenko ja Marin Laak luuletaja Aira Kaalu kirja nooremale kolleegile Ene Mihkelsonile 6. juulist 1984, mis pakub võimalust arutleda maailmapildi mõiste filosoofilis-ideoloogilise tähenduse üle ja mõtteainet luuletaja vastuolulise muutumise kohta ajas.

Allikad

- Cavallaro, Marco ja Nicolas de Warren, toim. 2025. *Phenomenologies of the Digital Age: The Virtual, the Fictional, the Magical*. Routledge Studies in Contemporary Philosophy. Routledge.
- Du Toit, Louise. 2009. *A Philosophical Investigation of Rape: The Making and Unmaking of the Feminine Self*. New York; Oxon: Routledge.
- Jacquette, D., toim. 2003. *Philosophy, Psychology, and Psychologism Critical and Historical Readings on the Psychological Turn in Philosophy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Koort, Alfred. 1933. „Uusi teid filosoofias (Eksistentsifilosoofia Saksas). II. Heidegger.“ – *Looming* 8: 932–937.
- . 1938. „Fenomenoloogiline filosoofia (Edmund Husserli surma puhul).“ – *Looming* 6: 656–666.
- Mol, Annemarie. 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, NC: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822384151>.
- . 2008. *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice*, London: Routledge.
- Pelegrin, Laura. 2024. „Paul Natorp and the psychologismus-streit.“ – *ARGUMENTOS – Revista de Filosofia*, nr 31, 194–204.
- Rosenberger, Robert. 2017. *Callous Objects: Designs Against the Homeless*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Semper, Johannes. 1924. „Esteetika ja kunstiteaduse kongressilt.“ – *Looming* 9: 693–704.
- Strömpl, Judit. 2020. „Sissejuhatus. Kvalitatiivsete meetodite seosed neile omaste uurimisparadigmadega.“ – *Kvalitatiivsed uurimismeetodid sotsiaalteadustes* (õppematerjalid veebis), toim. Mari-Liis Tikerperi. <https://sisu.ut.ee/wp-content/uploads/sites/394/paradigmad.pdf>.
- Zahavi, Dan. 2019a. “Getting it Quite Wrong: van Manen and Smith on Phenomenology.” – *Qualitative Health Research* 29 (6): 900–907.
- . 2019b. *Phenomenology: The Basics*. Abingdon; New York: Routledge.
- . 2020. „The practice of phenomenology: The case of Max van Manen.“ – *Nursing Philosophy* 21 (2): 1–9 [e12276]. <https://doi.org/10.1111/nup.12276>.
- Õunapuu, Lembit. 2014. *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikool.

Karin Kustassoo – PhD, mõtteloo külalisteadur Tartu Ülikooli filosoofia osakonnas. Tema uurimisvaldkonnad on fenomenoloogia, Martin Heideggeri ja Søren Kierkegaardi filosoofia.

E-post: [karin.kustassoo\[at\]ut.ee](mailto:karin.kustassoo[at]ut.ee)

Jaanus Sooväli – PhD, mõtteloo teadur Tartu Ülikooli filosoofia osakonnas. Peamised uurimisvaldkonnad: Friedrich Nietzsche filosoofia, 19.–20. sajandi saksa ja prantsuse filosoofia, eksistentsifilosoofia, Eesti filosoofia.

E-post: [jaanus.soovali\[at\]ut.ee](mailto:jaanus.soovali[at]ut.ee)